

УДК: 347.961. 6/342.9

DOI <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2023.2.58>**С. С. Мирза**

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Одеський державний університет внутрішніх справ,
ORCID ID: 0000-0002-4155-7513

ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ НОТАРІУСА ЗА ПРАВОМ УКРАЇНИ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

У статті розглядаються особливості юридичної відповідальності нотаріусів, яка носить комплексний характер. Виокремлено складові елементи системи юридичної відповідальності нотаріуса за галузевою спрямованістю, а саме: цивільно-правову, кримінальну, адміністративну та дисциплінарну. Встановлено, що юридична відповідальність нотаріуса передбачає і моральний аспект, який полягає у відповідальності за дії перед державою та суспільством.

Автором визначено характеризуючі ознаки юридичної відповідальності нотаріуса: державний примус, що застосовується до нотаріуса; правопорушення, що вчинено під час здійснення нотаріусом професійної діяльності; застосування певних негативних заходів до нотаріуса, який вчинив правопорушення під час виконання своїх обов'язків.

Визначено підстави притягнення нотаріуса до кримінальної відповідальності. Аргументовано, що значення проблеми кримінальної відповідальності нотаріуса підтверджується інтенсивністю реформування законодавства у суспільних правовідносинах, яке відбувається протягом останнього часу.

Обґрунтовано, що адміністративно-правова відповідальність нотаріуса передбачає негативний відгук зі сторони уповноважених органів на визначені в законі правопорушення (проступки) при здійсненні професійної діяльності нотаріуса, у тому числі на корупційні адміністративні правопорушення, які пов'язані з нотаріальною діяльністю.

Встановлено підстави цивільно-правової відповідальності нотаріуса: наявність майнової шкоди; протиправність поведінки (дія чи бездіяльність); вина; причинний зв'язок між збитком і протиправною поведінкою.

Обґрунтовано особливий характер дисциплінарної відповідальності приватного нотаріуса, який не знаходиться у трудових правовідносинах, відповідно, у випадку порушень, пов'язаних з його професійною діяльністю, до приватного нотаріуса будуть застосовані заходи юридичної відповідальності, як прояв специфічної дисциплінарної відповідальності.

Визначено види стягнень, які можуть бути застосовані до нотаріуса: анулювання свідоцтва про право на заняття нотаріальною діяльністю; заходи реагування після проведення перевірок діяльності нотаріуса на предмет дотримання правил ведення нотаріального діловодства; зупинення або припинення нотаріальної діяльності приватного нотаріуса.

Ключові слова: державний нотаріус, приватний нотаріус, юридична відповідальність, нотаріат, види юридичної відповідальності, кримінальна відповідальність нотаріуса, адміністративна відповідальність нотаріуса, цивільна відповідальність нотаріуса, дисциплінарна відповідальність нотаріуса.

Постановка проблеми. Юридична відповідальність нотаріусів є ключовим елементом у регулюванні відносин участі нотаріусів і має три основні характеристики: це форма державного примусу, що може бути застосована до нотаріуса; її застосування, яке ґрунтується виключно на вчиненні правопорушення в ході нотаріальної діяльності; зазначена відповідальність передбачає застосування конкрет-

них негативних заходів до осіб або нотаріусів, які порушили правила у виконанні своїх професійних обов'язків. Завдяки саме вищезазначеному впливу держави стає можливим гідне впорядкування суспільних відносин, надання їм певної системності та стабільності, уникнення різких загострень соціальних конфліктів, максимально можливе втілення принципів соціальної справедливості [1, с. 41].

У вирі сьогодення діяльність нотаріусів не обмежується лише правовою діяльністю, а й пов'язана з багатьма іншими сферами, такими як психологія, соціологія, лінгвістика тощо. Діяльність нотаріальних установ має безпосередній та безумовний вплив на велику кількість сфер життєдіяльності людей. Нотаріальна діяльність як різновид правової діяльності посідає досить важливе місце, тому що, вона втілює в собі соціально-правову функцію, яка полягає в здійсненні нотаріального посвідчення юридичних фактів і документів, що є необхідною складовою виникнення, зміни та припинення багатьох цивільних, господарських та інших правовідносин. Тому нотаріус несе різні види юридичної відповідальності перед суспільством, виконуючи, передбачені законодавством повноваження.

Стан дослідження проблеми. Проблема юридичної відповідальності нотаріусів відображена у науковому доробку наступних вітчизняних учених: В.В. Баранкова, М.Ю. Веселов, В.А. Вдовічен, Л.І. Вдовічена, О.О. Висеканцев, А.С. Гончарова, Т.Б. Грек, О.І. Комаров, Л.С. Ладіна, В.В. Нелін, І.І. Святецька, А.І. Шинкарук, В.Б. Харченко та інших дослідників. Однак вивчення питання юридичної відповідальності нотаріусів та окреслення її особливостей на постійній основі зберігають свою актуальність. Відповідно це обумовлює необхідність подальших ґрунтовних досліджень у зазначеному напрямку.

Мета і завдання дослідження. Метою даної наукової роботи є формулювання поняття основних видів юридичної відповідальності нотаріуса, враховуючи загальні положення про інститут юридичної відповідальності, та визначення особливостей зазначеної відповідальності.

Виклад основного матеріалу. Застосування юридичної відповідальності до будь-якої особи, у тому числі і до нотаріуса, що порушили закон у демократичній, правовій державі, повинно відповідати основним цілям і завданням, встановленим державою щодо ролі особи в суспільстві, забезпечення законності та порядку тощо. Отже, мета цієї відповідальності не може обмежуватися простим покаранням особи за принципом «око за око, зуб за зуб», який існував у давнину. Хоча й сутність відповідальності залишалася стійкою, а саме покарати винного, цілі покарання та цілі юридичної відповідальності стали більш різноманітними, гуманними та динамічними внаслідок історичного розвитку суспільства та держави. Час

ігнорування прав людини пройшов, і сьогодні визнання людини на конституційному рівні як найвищої соціальної цінності змушує посадових осіб, які виконують свої професійні обов'язки, захищати її гідність, права і свободи [2, с. 92]. У цьому контексті ми розглянемо юридичну відповідальність нотаріуса як суб'єкта, що виконує свої професійні обов'язки та зобов'язаний захищати найвищі людські цінності.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про нотаріат» нотаріат в Україні – це система органів і посадових осіб, на які покладено обов'язок посвідчувати права, а також факти, що мають юридичне значення, та вчиняти інші нотаріальні дії, передбачені цим Законом, з метою надання їм юридичної вірогідності [3].

На думку О.Ф.Скакун, юридична відповідальність – це передбачена законом вид і міра державно-владного зізнання особою втрат благ особистого, організаційного і майнового характеру за певні дії або бездіяльність. Юридична відповідальність нотаріуса має два аспекти: ретроспективний та проспективний, тому правова відповідальність як структурний елемент правового статусу нотаріуса, полягає не тільки в застосуванні відповідних заходів примусу за вчинене правопорушення, а й в усвідомленні його відповідальності за належне виконання своїх обов'язків [4, с. 431].

Юридична відповідальність нотаріуса характеризується такими ознаками: виражається як вид державного примусу, що застосовується до нотаріуса; підставою правопорушення, що вчинено під час здійснення професійної діяльності; функціонує шляхом застосування певних негативних заходів до нотаріуса, який вчинив правопорушення під час виконання своїх обов'язків.

Юридичну відповідальність нотаріуса або особи, яка порушила право, можна розділити на різні категорії залежно від певних характеристик. У практичному аспекті найбільш доцільним вважається поділ за характером санкцій та за галузевою спрямованістю. За галузевою спрямованістю виділяють наступні типи юридичної відповідальності нотаріуса: кримінальну, адміністративну, дисциплінарну та цивільно-правову [5, с. 146].

Важливість проблеми кримінальної відповідальності нотаріусів підтверджується активним переглядом законодавства у ключових суспільних правових сферах, який триває в останні роки. На думку А.С. Гончарової, яка оцінює ефективність протидії зловживанням нотаріусами у кримінальному праві, ця система

є далекою від оптимальної. Це підтверджується відсутністю однаковості у практичному застосуванні кримінальних норм, що стосуються відповідальності нотаріусів за зловживання своїми повноваженнями, наявністю прогалів у кримінальному законодавстві, яке не передбачає покарання за ряд суспільно небезпечних дій, що можуть бути здійснені нотаріусами, а також високим рівнем схованості таких порушень [6, с. 228].

Відповідно до Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення державної реєстрації прав на нерухоме майно та захисту прав власності», нотаріус, який порушує законодавство у сфері державної реєстрації прав, може бути підданий кримінальній відповідальності згідно із законом [7].

Збитки, завдані фізичним чи юридичним особам, внаслідок дій державних реєстраторів при виконанні ними своїх обов'язків, можуть бути компенсовані за рішенням суду, що набрало законної сили, відповідно до встановленого законом порядку. Проте Кримінальний кодекс України (далі – КК України) [8] не встановлює окремого кримінального правопорушення у сфері реєстрації прав на нерухоме майно чи реєстрації бізнесу. Тому нотаріуси, як державні реєстратори, можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності лише за наявності в їхніх діях або бездіяльності фактичного складу злочину, передбаченого Кримінальним кодексом України.

Слід відзначити, що після того, як Кримінальний кодекс України був доповнений новими статтями щодо злочинів у сфері службової діяльності, а саме статтею 365-2 «Зловживання повноваженнями осіб, які надають публічні послуги» і статтею 368-4 «Підкуп особи, яка надає публічні послуги», нотаріусів було визначено як спеціальних суб'єктів кримінального правопорушення [9, с. 137]. Ми погоджуємося з думкою тих авторів, які вважають, що до прийняття вищезазначених норм права, нотаріуси не були суб'єктами кримінальних правопорушень, оскільки вони не є представниками влади чи місцевого самоврядування, що нерідко давало можливість нотаріусам уникати відповідальності за свої дії.

До вказаного слід додати, що нотаріус, як державний реєстратор, також несе кримінальну відповідальність за порушення законодавства у сфері державної реєстрації прав відповідно до Кримінального кодексу України. Нотаріуси як державні реєстратори можуть бути притяг-

нуті до кримінальної відповідальності лише за наявності в їх діях або бездіяльності фактичного складу кримінального правопорушення. Зокрема нотаріус може бути притягнений до кримінальної відповідальності за ст. 209-1 КК України «Умисне порушення вимог законодавства про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення», де нотаріус є суб'єктом первинного фінансового моніторингу, що відповідно до своїх повноважень здійснює ідентифікацію осіб і зобов'язаний вчиняти дії щодо протидії легалізації незаконно отриманих доходів та фінансування тероризму. Водночас нотаріус може нести кримінальну відповідальність за статтею 358 КК України (підроблення документів, печаток, штампів та бланків, збут чи використання підроблених документів, печаток, штампів), статтею 364 КК України (зловживання владою або службовим становищем), статтею 365-2 КК України (зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги) та статтею 367 КК України (службова недбалість), де спеціальними суб'єктами є саме нотаріуси [6, с. 229].

У контексті нашого дослідження особливу увагу привертає адміністративна відповідальність, зокрема, державного нотаріуса. Проте важливо уточнити визначення та особливості адміністративної відповідальності, оскільки на рівні законодавства ця категорія не має чіткого визначення.

Науковці-теоретики відзначають особливі риси адміністративної відповідальності: застосовується до правопорушень, які не мають великої суспільної небезпеки і відомі як адміністративні проступки (правопорушення); наявність суб'єкту публічно-правової сфери; є результатом порушень у сфері загальнодержавних інтересів [10, с. 193]. Л.С. Ладіна вважає адміністративну відповідальність нотаріуса гарантією та засобом забезпечення прав і законних інтересів громадян та юридичних осіб під час здійснення нотаріальних та реєстраційних дій [11, с. 75]. У свою чергу, науковці В.А. Вдовічен та Л.І. Вдовічена вказують на те, що особливість адміністративної відповідальності нотаріуса полягає ще й у тому, що вона не ставить завдання поновлення порушених нотаріусом прав та компенсації заподіяної ним матеріальної шкоди, а в основному виконує лише профілактичну функцію [12, с. 129].

У цьому світлі можна зазначити, що однією з основних ознак адміністративної відповідаль-

ності є порушення прав у сфері загальнонаціональних інтересів. Однак у сучасній Україні нотаріус не має статусу державного службовця чи представника влади, хоча він виконує чітко визначені державою спеціальні повноваження, що входять у систему держави чи орган, наділений публічною владою [13, с. 256].

Разом з тим у Кодексі України про адміністративні правопорушення (далі - КУпАП) встановлені норми, за недотримання яких нотаріуси можуть бути притягнені до адміністративної відповідальності. Зокрема, статтею 163-9 КУпАП, передбачена адміністративна відповідальність за незаконне використання інсайдерської інформації, включаючи перелік осіб, що можуть бути притягнуті до адміністративної відповідальності за це порушення, до яких відносяться й нотаріуси. Крім того, розділом 13-А «Адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією» КУпАП встановлені порушення, які пов'язані з проявами корупційних дій, де також визначені нотаріуси як можливі учасники таких порушень [14]. Однак, слід зауважити, що законодавство про нотаріат не передбачає притягнення нотаріуса до адміністративної відповідальності.

Слушною вдається позиція про необхідність встановлення окремих адміністративних правопорушень, учасниками яких можуть бути нотаріуси, як ті, що працюють у державних нотаріальних конторах, так і ті, що займаються приватною практикою. Вважаємо, що не слід однозначно стверджувати, що нотаріус не є представником влади, а також що він не виконує делеговані державою функції, тому його дії не можна розглядати в рамках адміністративного судочинства.

І наразі, вважаємо за необхідне, розглянути цивільно-правову відповідальність нотаріуса, яка має майновий характер, а також компенсаційну природу, спрямовану на відновлення майнової сфери потерпілого. Так, підставами для цивільно-правової відповідальності нотаріуса є: існування майнової шкоди; протиправність поведінки (дія чи бездіяльність); вина; причинний зв'язок між збитком і протиправною поведінкою. Водночас нотаріус, як особа, яка перебуває в трудових відносинах з територіальним управлінням юстиції, несе відповідальність у порядку, встановленому Кодексом законів про працю, у разі вчинення протиправних дій. Відповідно, відшкодування шкоди, заподіяної діями державного нотаріуса, проводиться за рахунок відповідних статей державного бюджету, із залишенням права регресної вимоги до нотаріуса.

Дисциплінарна відповідальність є формою юридичної відповідальності, яка передбачає, що працівник, який порушив дисципліну, має бути притягнений до відповідальності згідно встановлених трудовим законодавством норм. Дисциплінарний проступок нотаріуса слід розглядати як невиконання або неналежне виконання обов'язків у сфері державної реєстрації та перевищення повноваження, покладених на нього.

Відповідно до вітчизняного законодавства, що регулює нотаріальну діяльність, державний та приватний нотаріуси мають відмінну дисциплінарну відповідальність. Для приватного нотаріуса, який виконує професійну діяльність, відповідальність за правопорушення має особливий характер, оскільки він не знаходиться у трудових правовідносинах. Відповідно до законодавства, у випадку порушень, пов'язаних з його професійною діяльністю, до приватного нотаріуса будуть застосовані заходи юридичної відповідальності, як прояв специфічної дисциплінарної відповідальності.

За загальним правилом відповідальність приватного нотаріуса має свої особливості, оскільки важко застосувати класичні види юридичної відповідальності, особливо коли йдеться про дисциплінарну відповідальність. У разі порушення обов'язків у сфері професійної діяльності, приватний нотаріус повинен відповідати за результати своєї роботи та підлягає заходам державного примусу, включаючи обмеження доступу до професійних прав. Застосування до нього таких заходів, як анулювання свідоцтва, зупинення або припинення професійної діяльності, призводить до обмеження можливості здійснення права на працю у межах відповідної професії, які можуть мати місце в рамках адміністративно-правового регулювання [15].

В Україні не існує єдиного документу, що визначає порядок притягнення нотаріуса до дисциплінарної відповідальності. Нотаріуси притягуються до дисциплінарної відповідальності на тих же підставах, що й інші суб'єкти у сфері державної реєстрації, але різними є види стягнень. До нотаріуса може бути застосовано: анулювання свідоцтва про право на заняття нотаріальною діяльністю; заходи реагування після проведення перевірок діяльності нотаріуса на предмет дотримання правил ведення нотаріального діловодства; зупинення або припинення нотаріальної діяльності приватного нотаріуса [16; 17].

Висновки. Підсумовуючи вище викладене, слід зазначити що проблема юридичної

відповідальності нотаріусів в сучасному процесі реформування нотаріату в Україні потребує належного законодавчого врегулювання. Недостатня чіткість норм у законодавстві стосовно відповідальності нотаріусів свідчить про відсутність гарантій у сфері нотаріальної діяльності, що становить причину можливих порушень прав як самого нотаріуса, так і осіб, які звертаються за виконанням нотаріальних дій. Водночас юридична відповідальність нотаріуса носить комплексний характер, який передбачає також моральну відповідальність за свої дії перед державою і суспільством.

Список використаних джерел:

1. Грек Т.Б. Правова природа юридичної відповідальності: поняття принципи та види. *Адвокат*. 2010. № 10 (121). С. 41-45.
2. Нелін О.І. Юридична відповідальність нотаріуса: теоретичний аспект і практичні виміри. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2015. № 2. С. 89-96.
3. Про нотаріат: Закон України від 02 вересня 1993 р. № 3425-XII. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3425-12> (дата звернення 09.11.2023).
4. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: підручник. Пер. з рос. / Харків: Консум, 2001. 656 с.
5. Веселов М.Ю., Ладіна Л.С. Юридична відповідальність приватного нотаріуса. *Вісник НТУУ «КПІ» Політологія. Соціологія. Право*. 2021. № 1 (49). С. 1145-150. URL: <http://socio-journal.kpi.kiev.ua/archive/2021/1/23.pdf> (дата звернення: 10.11.2023).
6. Гончарова А.С. До питання кримінальної відповідальності нотаріуса. *Молодий вчений*. 2018. № 10 (62). С. 227-231 (дата звернення: 10.11.2023).
7. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення державної реєстрації прав на нерухоме майно та захисту прав власності: Закон України від 06.10.2016. № 1666-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1666-19#Text> (дата звернення: 08.11.2023).
8. Кримінальний кодекс України від 05 квітня 2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 10.11.2023).
9. Харченко В.Б. Підстави кримінальної відповідальності осіб, уповноважених на здійснення нотаріальних дій. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2015. № 1. С. 135-148.
10. Висеканцев О.О. Адміністративна відповідальність державного нотаріуса. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2012. № 25. С. 190-197.
11. Ладіна Л.С. Поняття та завдання адміністративної відповідальності в системі юридичної відповідальності приватного нотаріуса за українським законодавством. *Правовий часопис Донбасу*. 2018. № 2 (63). С. 72-76.
12. Вдовічен В.А., Вдовічена Л.І. Кримінально-правова й адміністративно-правова відповідальність нотаріуса: порівняльно-правовий аналіз. URL: <http://www.baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/84/2170/4706-1> (дата звернення: 08.11.2023).
13. Комаров В.В., Баранкова В.В. Нотаріат в Україні. Х.: Право. 2011. 384 с.
14. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 07.12.1984. № 8073-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення: 08.11.2023).
15. Порядок дисциплінарного провадження щодо нотаріусів України. Центр політико-правових реформ. URL: <https://pravo.org.ua/poryadok-dystsyplinarnogo-provazhennya-shhodo-notariusiv-ukrayiny-proekt/> (дата звернення: 08.11.2023).
16. Святецька І. Деякі питання юридичної відповідальності нотаріуса. *Мала енциклопедія нотаріуса*. 2013. № 2. С. 56-59.
17. Шинкарук А.І. До проблеми дисциплінарної відповідальності нотаріусів за порушення законодавства у сфері державної реєстрації *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. № 6 (14). С. 49-53

Myrza S. S. Legal Liability of a Notary under the Law of Ukraine: Theoretical and Legal Aspect

The article deals with the peculiarities of legal liability of notaries, which is complex in nature. The author distinguishes the constituent elements of the notary's legal liability system by sectoral focus, namely, civil, criminal, administrative and disciplinary liability. The author establishes that notary's legal liability also includes a moral aspect, which consists in responsibility for actions before the State and society.

The author identifies the characterizing features of legal liability of a notary: state coercion applied to a notary; an offense committed during the performance of professional activities by a notary; application of certain negative measures to a notary who has committed an offense in the course of performing his/her duties.

The author identifies the grounds for bringing a notary to criminal liability. It is argued that the importance of the problem of criminal liability of a notary is confirmed by the intensity of the recent reform of legislation in public legal relations.

The author substantiates that administrative and legal liability of a notary implies a negative response from the authorized bodies to offenses (misdemeanors) defined in the law in the course of notary's professional activities, including corruption-related administrative offenses.

The author establishes the grounds for civil liability of a notary: property damage; unlawful behavior (action or inaction); guilt; causal link between damage and unlawful behavior.

The author substantiates the special nature of disciplinary liability of a private notary who is not in an employment relationship, and accordingly, in case of violations related to his/her professional activities, a private notary will be subject to legal liability measures as a manifestation of specific disciplinary liability.

The Law defines the types of penalties that may be imposed on a notary: revocation of a certificate of the right to practice notary; response measures after inspections of a notary's activities for compliance with the rules of notarial record keeping; suspension or termination of notarial activities of a private notary.

Key words: *public notary, private notary, legal liability, notary, types of legal liability, criminal liability of a notary, administrative liability of a notary, civil liability of a notary, disciplinary liability of a notary.*